

prof. dr. rusmir mahmutćehajić

naslijeđe križarskih ratova u postmodernome svijetu*

(Uz knjigu Tomaž Mastnak, *Crusading Peace: Cristendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley: University of California Press, 2002., 406)

Knjiga *Crusading Peace* doprinosi razviđanju izvora i mogućih učinaka moderne muslimofobije; knjiga je odmjerena, razborita i uvjerljiva sinteza primarnih i sekundarnih izvora zapadnjačkog identiteta u njegovoj opoziciji judaizmu, islamu, a implicitno i hinduizmu, budizmu i konfučijanstvu; knjiga je doprinos potrebi shvaćanja i nadlaženja stereotipnih tumačenja svjetske pluralnosti; teško je zamisliti odgovornog intelektualca, bez obzira na njegovu specijalnost, bez potrebe za uvidima koje ova knjiga nudi na ozbiljan način; knjiga doprinosi prevladavanju prevladajućih neznanja o Muslimanima kao glavnome izvoru predrasuda o njima.

Mastnakova knjiga se nameće njenome čitatelju kao uvjerljiv znanstveni oblik za objektiviziranje nekih od najvažnijih pitanja ljudske egzistencije u prijetećem svijetu. Njen autor ima intelektualnu hrabrost da govori o onome što se najvećem broju ljudi ovoga doba pričinja obrtanjem perspektiva ili diranjem u nerazrješene traume.

Čini se da svi ishodi iz trajućeg doba ovise o odgovaranju na pitanje o dvojini “Zapad-Islam”. Iako je to pitanje prisutno na svim

* Ovaj tekst je gotovo doslovni prijevod autorovog mišljenja o knjizi Tomaža Mastnaka, *Crusading Peace*. To mišljenje od autora je zatražio Fordham University Press iz New Yorka u svome ispitivanju opravdanosti paperback izdanja. Knjiga *Crusading Peace* je objavljena u hrvatskome prijevodu: Tomaž Mastnak, *Križarski mir: Kršćanstvo, muslimanski svijet i zapadni politički poredak*, prev. Janko Paravić, Zagreb: Prometej, 2005.

razinama svjetske stratifikacije, od najmračnijih strasti pa sve do najviših akademskih zaključivanja, na obzorjima njegovog raspravljanja nema razvedravanja. Tako je bilo vazda s pitanjima o pojavama koje su se svakome pričinjavale poznatim. Pravo neznanje se vazda osjeća i predstavlja kao znanje. Onome koji misli da zna nije moguće objasniti to što zna kao neznanje. A svako čovjekovo neznanje je uvjetno, pa nužno i malo. Ako čovjek hoće uvećanje svoga znanja, valja mu priznati tu neizbježnost vladanja samo malim znanjem. A ako čovjek hoće moralno popravljavanje valja mu priznati pogrešivost u svemu što čini prema drugome i drukčijem.

Dovođenje u pitanje preovlađujućih shvaćanja i “Zapada” i “Islama” na kojima su kroz stoljeća građeni identiteti nije obećavajući pothvat. Rijetki su pojedinci koji mogu izaći izvan reifikacije Islama i Zapada, te u konstrukcijama tih pojmova i pristajanjima uz njih prepoznati razloge trajućih stradanja i razaranja. Kada god su odnosi čovjeka s transcendentnim uzeti u njihovom reificiranom obliku, čemu su teritorijaliziranja, etniciziranja i fundamentaliziranja religije samo neki od oblika, dolazi se u nerazmrsiv i opasan odnos količine i moći. Kada god Kršćani na osnovi svog vjerovanja o Isusu kao Bogu žele procjenjivati Muslimane, kojima je Muhammed u njihovom vjerovanju bliži od njih samih, onda on, to najvoljenije biće svakome vjerujućem Muslimanu, ne može biti prihvaćen kao istiniti Božiji vjesnik. I obrnuto. Kada god neki čovjek posvjedoči da je Muhammed Božiji poslanik, on ne može prihvatiti da je Isus Bog. Ta dva jezika su temeljno neizmirljiva na razini ljudske svedenosti u razumsku zatvorenost. I nema Mira među njima. Samo s mirom koji transcendirira svaki konkretni religijski oblik moguće je naći razloge za različitosti i otvoriti putove njihovog prevođenja bez njihovog grđenja i poništavanja.

A niko nema pravo pristati na mržnju kao utjelovljenje straha pred onim o čemu se neznanje pokazuje kao znanje. A većina današnjih Muslimana ima strah od Kršćana na sličan način kako većina Kršćana ima strah od Muslimana. Jezgra svakoga straha je neznanje. A samo Bog nudi nadlaženje straha svjedočenjem da je On i beskonačno blizak i beskonačno dalek svemu.

Kada god se pojedinac odvaži na preispitivanje svog identiteta s nakanom da razriješi svoj strah, on neizbježno mora staviti sebe u

ontotopologijsku shemu. U toj shemi tri pitanja su presudna: Gdje ja jesam; kako sam dospio tu gdje jesam; i kamo idem odatle?

Većina ljudi pripada kolektivnim identitetima najčešće bez pune uključenosti volje i svijesti u to u čemu jesu. Njihovi strahovi, a to znači i njihova neznanja, primani su iz složenog toka nasljeđivanja i iz sudjelovanja u društvima i njihovim porecima. Razlozi istraživačkog pothvata Tomaža Mastnaka su upravo u njegovom osjećanju odgovornosti pred pitanjem o tome gdje sada pojedinačno i skupno jesmo i kamo odatle idemo. Ta njegova zabrinutost iskazana je na samom kraju knjige, kao potvrda smisla istraživanja i predstavljanja slika “kršćanskog svijeta”, “islama” i “političkih poredaka”:

Ustrajnost križarskog duha jeste doista jasno i zločincima i žrtvama rata protiv Bosne kada se dvadeseto stoljeće primicalo svome kraju. I zločinci i žrtve našli su u jeziku križarskih vojni način da objasne svoj cilj i svoje nevolje. Oni koji su stajali po strani i promatrali odvijanje zločina rijetko su nalazili išta što bi trebalo nazvati apsurdnim i vrijednim osude u tome postmodernom križarskom ratu. Njihovo govorenje o miru pomagalo je jedino križarima da uspiju. Taj uspjeh je i danas vrlo prisutan među nama. Ako priča kazana na ovim stranicama ima svoj svršetak, onda se taj svršetak još ne nazire u vidiku.

Prema danome navodu, odgovaranje na pitanje o sadašnjosti i budućnosti pretpostavlja uvide u povijesne tokove koji su odredili postmoderne identitete imenovane “Zapadom” i “Islamom”. Za Mastnaka je pitanje o miru presudno za shvaćanje nastajanja i djelovanja križarskog mentaliteta i križarskih ratova. Na rasapu političkog poretka oko obratnice prvog i drugog milenija zbiva se neizbrojivo mnoštvo malih i velikih ratova širom Europe. Društvene zbilje evropskog kontinenta određuju ratovi kao opreka političkom poretku koji bi osigurao jedinstvo i mir. Naspram tih ratova i iz njih izrasta mirovni pokret prema načelu mir u ratu i rat u miru. Parola “mir i jedinstvo” biva izvedena u središte tumačenja o ljudskome dostojanstvu i nepovredivosti njenih zagovornika. I mir i jedinstvo postaju središnji sadržaji pripadanja kršćanstvu i slijeđenju Isusa Krista, a Crkva njihovo utjelovljenje i jamčenje. A da bi mir i jedinstvo bili uspostavljeni, potrebni su oružje i vojska

okrenuti protiv neprijatelja. U povijesnoj dinamici sve od jedanaestog stoljeća pa nadalje ti neprijatelji kršćanskog mira i jedinstva bili su Muslimani i Jevreji, s teško izbrojivim mnoštvom imena koja su im davana (Saraceni, Hagari, Ismaelićani, satanski okot, Kristo ubice, Turci, nevjernici, pogani, itd.).

S obzirom na to da je pothvat uspostavljanja i pokretanja križarskih vojni kao iskaza i potvrde odanosti miru i jedinstvu zahtijevalo legitimiranje u svetosti, samome Isusu Kristu dodijeljena je takva uloga. Na njega su se pozivali svi i pape i imperatori, i vitezovi i sveci, i monasi i filozofi, u predstavljanju “nepovredivog kršćanskog duga” u borbi za oslobođenje Svetog groba od Muslimana. Mastnakov prikaz različitih uobličena tih uzajamnosti “kršćanskog mira” i kršćanskog poretka s “muslimanskom” nemogućnošću da u tome sudjeluju, osim kao neprijatelji koje treba uništiti ili preobratiti, dani su preko slučajeva najznačajnijih pojava evropskih napetosti sekularnog i sakralnog, te imperijalnog i papskog.

Glavne vidike tog procesa, koji kroz različite oblike čuva svoj perenijalni sadržaj, Mastnak je izložio u šest poglavlja: “Od svetoga rata do svetoga mira”, “Sveti način ratovanja”, “Kršćanski svijet i križarski ratovi”, “Monarsi, filozofi i ratnički monarsi”, “Pad papske monarhije i nastajanje teritorijalnih sila”, “Imperijalisti, separatisti i križari”.

Knjiga *Crusading Peace* je važna za svakog čitatelja u savremenom svijetu, jednako i za Kršćanina i za Muslimana. Svi oni bit će zbunjeni dubinom i opsegom mržnje koja kroz stoljeća traje prema Vjesniku Muhammedu. A on je za Muslimana, na osnovi njegove vjere, “preći od njega samog”. A vjerovanje transcendirira razum. Kao sredstvo razum može biti i protiv vjerovanja i za njega, kako to ističe St. Francis of Assisi: “Kršćansko vjerovanje nikada ne može biti raspravljano sa stanovišta razuma, budući da ono transcendirira razum; a ono ne može biti raspravljano ni sa stanovišta Svetih knjiga, budući da ih oni (Muslimani) nisu prihvatili”. A čini se da upravo to transcendiranje razuma vjerovanjem jeste zaglavni kamen nužne pluralnosti vjerovanja. Različitost vjerovanja, s obzirom da svako od njih dolazi iz čovjekove slobodne volje, ne može biti mjera za neko dugo vjerovanje. Svakome od njih razum je jednako u prilog i protiv njega. Samo vrlina, a to znači poniznost

i darežljivost, može potvrđivati vjerovanje. A to što ga potvrđuje ne izmiče razumu. Ni jedno vjerovanje ne može biti dokazivano na drugi način osim vrlinom, a da ne usvoji svoje tumačenje kao isključivo, te posljedično svoju moć za uspostavljanje svoje slike mira i svog shvaćanja jedinstva.

Kada god je apsolutizirano razumska slika jednog vjerovanja u Boga, pa sva ostala vjerovanja i njihovi nositelji uključeni u tu sliku bez njihovog prava da sami govore o sebi, te da kao takvi budu saslušani, svijet se preinačuje u poprište nasilja. Svi oni koji nemaju moć moraju biti, u takvoj suprotstavljenosti različitosti, potčinjeni ratom ili misijom. U takvome vidiku, razgovor kao način čovjekovog rasta u znanju i vrlini nije moguć, iako je on jedini način povratka iz pometenosti i stradanja prema čovjekovome dostojanstvu.

Mastnakova knjiga je čitljiva i uvjerljiva. Njegovo pozivanje na primarne izvore i navođenja iz njih praćeno je i upućivanjem na njihova najznačajnija moderna kritička čitanja i tumačenja. Zato je ova knjiga važno djelo za istraživače u različitim područjima, među kojima naročito valja istaknuti, nauku o politici, historiju umjetnosti, međureligijski dijalog, i usporednu religiju. Politički poreci se redovito nastoje prikazati u jednostavnim, pa tako i preovlađujućim osjećanjima dostupnim, obrascima. Sva pojednostavljivanja su zavodljiva i opasna. Mastnakova knjiga to pokazuje i pomaže izlasku iz sigurnosti u neznanju prema nesigurnosti koja zahtjeva vrlinu, poniznost i darežljivost. Tek s tom epistemološkom skromnošću moguće je izaći iz labirinta nasilja koje se predstavlja ratom za mir.

Slijedi izvod iz knjige Tomaša Mastnaka:

PRETVARANJE MUSLIMANA U NEPRIJATELJE

Pogani i barbari uvijek su nastavali zamišljeni kršćanski svijet, i vođenje ratova protiv njih bilo je uobičajeno u stoljećima koja su prethodila križarskim ratovima. Kada su s arapskom ekspanzijom u VII. i VIII. stoljeću muslimani stigli do Pirenejskog poluotoka, postali su u očima latinskih kršćana jedni od tih poganskih ili nevjerničkih barbara. Među mnogim kršćanskim neprijateljima njima nije dodijeljeno nikakvo privilegirano mjesto. U to doba zapadni kršćani nisu ni u muslimanima ni u njihovoj vjeri vidjeli posebnu prijetnju kršćanskoj religiji.

U svakom slučaju nisu govorili o “vojnomo apostolstvu” muslimana⁴¹ niti o islamu koji “za razliku od kršćanske vjere koja je propovijedala mir, a nije ga nikada postigla... besramno dolazi s mačem”.⁴² Takve su se banalnosti javljale i ukorijenile poslije u zapadnoj povijesti i, kako pokazuju dva mišljenja iz XX. stoljeća koja sam upravo citirao, one još nisu iskorijenjene. Prva reakcija latinskih kršćana na muslimane nije bila prijateljska, ali je bila barem umjerena po tonu, osobito u usporedbi s rječnikom koji se poslije razvio s križarskim ratovima.⁴³

Blagu kršćansku reakciju dobro ilustrira merovinski Fredegarov ljetopis. Napisan vjerojatno sredinom VII. stoljeća,⁴⁴ najznačajniji izvor informacija o franačkim kraljevstvima od kraja VI. do početka VIII. stoljeća. U njemu se Sarraceni ili Saraceni prvi put spominju u biblijskim genealogijama kao potomci Sema, odnosno kao istočni narod s vlastitim jezikom.⁴⁵ Poslije se u tom ljetopisu oni javljaju kao potomci Jismaela, Abrahamova prvorođenca s egipatskom sluškinjom Hagarom. Otuda i njihovo ime: “Jišmaeliti, pa Agareni, a još kasnije Saraceni”.⁴⁶ Od doba Josipa Flavija to je bila konvencionalna genealogija Arapa, koje su njihovi srednjovjekovni suvremenici na latinskom Zapadu najčešće nazivali Saracenicima.⁴⁷ Taj običaj nije zamro na zalazu srednjega vijeka. Tako je, primjerice, anonimni autor jednog pamfleta, objavljenog u Londonu oko 1515. godine, napisao da je Machamet “rod Jišmaela, sina Abrahama i Arage [sic], njegove sluškinje. Stoga su Saracene zvali i Jišmaelitima i Agarenima”.⁴⁸ Daleku jeku te genealogije nalazimo još u Voltaireu, koji je žalio što Saracene ne smatraju potomcima Sare, Abrahamove zakonite žene, “jer bi time etimologija bila urednija”.⁴⁹

⁴¹ Pirenne 1939, 19.

⁴² Runciman 1991, I: 15.

⁴³ Southern 1962, 16; Kritzeck 1964, 15.16; Daniel 1975, I. pogl.; Schwinges 1977, 98; Finucane 1983, 147 s.

⁴⁴ Za “Fredegara” i ljetopis poznat pod njegovim imenom vidi Collins 1996. Usp. Wallace-Hadrill 1960; Rotter 1986, 3. pogl.

⁴⁵ Fredegar *Chronicarum* 1, 6, 9.

⁴⁶ *Ibid.*, n, 2.

⁴⁷ Finucane 1983, 148; Rotter 1986, 1. Usp. Josip Flavije, *Židovske starine* I, x, 5; I, xii, 2 ss.

⁴⁸ Citirano u Beekingham 1976, 608.

⁴⁹ “J’aurais voulu qu’on eut fait descendre les Sarrasins de Sara, l’etymologie aurait ete plus nette”. *Dictionnaire philosophique* (Oeuvres compl., 17: 76).

Kad je Fredegar prešao sa svete povijesti na *histoire evenementielle*, zabilježio je da su u doba cara Heraklija (610-41) “Agarri- ni, nazvani i Saracini”⁵⁰ postali “tako brojni da su se naposljetku la- tili oružja i nahrupili na careve pokrajine” i porazili carsku vojsku. Vrlo je zanimljivo Ijetopiščevo objašnjenje bitke kod Jarmuka 636. godine, koja je Saracenicima otvorila put za osvajanje Jeruzalema. On izvještava da je u noći uoči bitke “Heraklijevu vojsku uništio Božji mač” [gladius Dei]. U ovom slučaju gladius Dei mogao bi do- ista biti latinska verzija prezimena Saif Allah - prezimena Halid b. al-Walida, jednog od arapskih zapovjednika.⁵¹ Međutim, gotovo je nemoguće da su Ijetopisac ili njegovi srednjovjekovni čitatelji mo- gli pomisliti na to. Naprotiv, Saraceni su dobili tu bitku s Božjom pomoći kao kaznom za grijeha cara Heraklija. On je bio prihvatio herezu i oženio se vlastitom nećakinjom. Car je dočekao kraj u boli, mučen groznicom, dok su Saraceni i dalje harali Carstvom za vrijeme kratke vladavine njegova sina Konstantina III.⁵² Tije- kom vladavine Konstantinova nasljednika Konstancija II. (641-68) Saraceni su osvojili Jeruzalem i mnoge druge gradove,⁵³ pregazili gornji i donji Egipat, osvojili i opljačkali Aleksandriju i brzo oku- pirali cijelu Afriku. Carstvo je izgubilo goleme teritorije, a car je Saracenicima morao plaćati danak.⁵⁴

Ljetopisac prikazuje saracenska osvajanja kao svjetovne ratove - koji se ne razlikuju od mnogih drugih ratova što ih je zabilježio - i na objektivnan način. On ne naziva Saracene pogrdnim riječima i “psima” kao što naziva slavenske Vende.⁵⁵ A kad govori o vjeri napadača, ne ide dalje od spominjanja obrezivanja.⁵⁶ Njego- va nezainteresiranost za Saracene općenito, a posebice za njihovu religiju, karakteristična je i za putopise hodočasnika, čija putovanja u Svetu zemlju arapska osvajanja nisu sprječavala. Nadalje, u rijetkim prilikama, u kojima su hodočasnici zamjećivali vjerske

⁵⁰ Fredegarii *Chronicorum* IV; 66. Fredegar je lažno pripisao to ime Orozijevo *Historiarum adversus paganos*, što je navelo Senaca (1983, 14) na zaključak da Fredegar nije pridonio napretku znanja o muslimanima jer je upotrijebio “un text deja vieux de deux siecles”.

⁵¹ Rotter 1986, 158.

⁵² Fredegarii *Chronicorum* IV, 66. Za objašnjenje zbnjujućih geografskih imena koja se javljaju u tom prikazu vidi Rotter 1986, 159-70.

⁵³ Jeruzalem je zapravo već tada bio u saracenskim rukama.

⁵⁴ Fredegarii *Chronicorum* IV, 81.

⁵⁵ *Ibid.*, IV, 68. Usp. bilj. 136.

⁵⁶ “Gens circumcisa”. Fredegarii *Chronicorum*, IV, 66.

razlike između kršćana i Saracena, oni te razlike nisu smatrali osnovom za osudu Saracena. Naprotiv, oni su u svojim opisima ostavljali sliku naizgled neometanoga kršćanskog vjerskog života i koegzistencije dviju religija do te mjere da su se u nekim slučajevima kršćani i Saraceni zajednički koiristili istom crkvom.⁵⁷ Tako npr. biskup Arculf, koji je posjetio sveta mjesta oko 680. godine, izvještava da su “saracenski nevjernici” sagradili sebi “crkvu” u Damasku, kraljevskom gradu saracenskog “kralja” i “molitveni dom” u Jeruzalemu.⁵⁸ Biskup to navodi otprilike istim riječima i u neutralnom tonu.

Međutim, način na koji su srednjovjekovni ljetopisci govorili o Saracenicima postao je oštiji kad je arapska ekspanzija doprla do franačkih zemalja. Pošto su 711. osvojili Španjolsku, Saraceni su 714. počeli upadati u Galiju. Godine 719. osvojili su Septimaniju i napredovali u Akvitaniju i Provansu. Poraženi su pred Toulouseom 721. godine, ali su dvadesetih godina istoga stoljeća postigli vojne uspjehe na drugim mjestima u južnoj Francuskoj. Vojska pod vodstvom emira Abd ar-Rahmana stigla je 733. čak do Toursa, ali ju je nedaleko od Poitiersa porazio Karlo Martel.⁵⁹ Moderni povjesničari mitski su prikazali tu pobjedu kao događaj koji je spasio kršćansku Europu od muslimana.⁶⁰ Tako je, na primjer, Edward Gibbon nazvao Karla Martela spasiteljem kršćanstva, a Bitku kod Poitiersa sukobom koji je promijenio povijest svijeta. Bez Martelove pobjede, napisao je u nezaboravnoj rečenici, “možda bi se sada u oksfordskim skolama tumačio Kuran, a s oksfordskih propovjedaonica dokazivala obrezanom narodu svetost i istina Muhamedovih otkrivenja”.⁶¹ Taj mit preživio je sve do našega doba. Haskins, prvi profesionalni američki medievalist, spominje kako je jedan njegov student napisao da bismo bez pobjede Karla

⁵⁷ Vidi Rotter 1986, 1. pogl.; usp. Rotter 1979. (ponovno objavljeno s nekim izmjenama kao 4. pogl. u id. 1986). Za diobu crkava vidi Patzelt 1978, 199.

⁵⁸ Adamnani de locis sanctis libri tres; Citirano u Rotter 1986, 39. Koristeći se tim izvorom, Beda je u *Locis sanctis xvii* napisao da je “kralj Saracena” “osnovao i posvetio” “crkvu” u Damasku. U *Nomina regionum IX*, 2 Beda je tu građevinu nazvao “bazilikom”.

⁵⁹ Obično se kao datum ove bitke (koju ponekad nazivaju bitkom kod Toursa) navodi 732. godina. Ja slijedim Roya i Deviossea 1996, 207, i Cardinija 1981, 269, koji prihvaćaju 733. godinu u skladu s M. Baudotom, “Localisation et datation de la premiere victoire remportee par Charles Martel contre les musulmans”, *Recueils des travaux offerts à M. Clovis Brunei* (Pariz 1955).

⁶⁰ Usp. Cardini 1981, 269.

⁶¹ Propadanje i pad, 52. pogl. (3: 336-38).

Martela “svi bili poligamni muhamedanski Turci, a ne kršćani koji štiju jedinoga pravog Boga”.⁶² Poitiers je i danas bitan sastavni dio europske ideologije.⁶³

Međutim, suvremenici te bitke nisu preuveličavali njezinu važnost. Nastavljači Fredegarova ljetopisa, koji su vjerojatno pisali sredinom VIII. stoljeća,⁶⁴ prikazuju tu bitku samo kao jedan od mnogih vojnih sukoba između kršćana i Saracena - štoviše, kao samo jedan od niza ratova što su ih franački vladari vodili radi plijena, moći i teritorija. Doduše, ljetopis opisuje da je Karlo Martel potpuno uništio “saracenske nevjernike” uz “Kristovu pomoć”.⁶⁵ No to nije bilo specifično ili izuzetno obilježje borbe protiv Saracena. Prema tom ljetopisu, Franci su imali Božju pomoć i u svojim ratovima protiv Sasa, “odvratnih pogana”,⁶⁶ kao i u sukobima s kršćanskim vladarima. Tako se, na primjer, Pipin III. borio protiv Waiofara, vojvode od Akvitanije, “uz Božju pomoć”.⁶⁷

Jedan od Fredegarovih nastavljača opisao je Bitku kod Poitiersa kao epizodu - a to je ona i bila - u borbi između kršćanskih vladara za prevlast nad Akvitanijom. Strpavši zajedno nekoliko karolinških pohoda koji su se dogodili od 728. do 733,⁶⁸ Fredegarov nastavljač smatra da je Eudo, vojvoda od Akvitanije, potaknuo ekspediciju Karla Martela koja je dovela do bitke kod Poitiersa. Pošto je loše prošao u sukobima s Karolinzima, Eudo je “protiv Karla i njegovih Franaka pozvao u pomoć saracenske nevjernike”.⁶⁹ Eudo je 721. godine pobijedio Saracene kod Toulousea, no ljetopis to ne spominje. No čini se da su u drugoj polovini istoga desetljeća muslimani sjeverno od Pireneja, nastojeći se osloboditi arapske vlasti u Africi, i Akvitanijci, koji su se bojali karolinske prevlasti, nastojali sklopiti “radni” sporazum. Eudo je

⁶² Haskins 1967, 231. Za Haskinsa usp. Freedman i Spiegel 1999, 560 ss.

⁶³ Usp. Compagnon i Seebacher 1993, 1: 50-55.

⁶⁴ Vidi Collins 1996, 112.16.

⁶⁵ *Chronicarum Continuaciones* 13 (Fredegarii *Chronicorum*, s. 90-91).

⁶⁶ *Ibid.*, 19 (s. 93).

⁶⁷ *Ibid.*, 44 (s. 113).

⁶⁸ Collins 1996, 116.

⁶⁹ *Chronicarum continuaciones* 13 (Fredegarii *Chronicorum*, s. 90). Usp. Chron. Fontanel lensis (u Roy i Deviosse 1966, 291): “Eudo Dux Aquitanarium cernens se superatum, et ad defendendam patriam suam contra Carolum se viribus esse destitutum, gentem perfidam Saracenorum ad auxiliandum sibi invitat”. Slično tome piše Ljetopis sv. Denisa (Roy i Deviosse 1966,296); Ann. Mettenses, 325. Usp. Buckler 1931, 6, bilj. 5; Roy i Deviosse 1966, 162.

čak udao svoju kćer za jednog berberskog poglavara,⁷⁰ No nema dokaza da se ikada borio sa Saraceni protiv Franaka.⁷¹ Ljetopis ipak navodi da je Eudo doveo Saracene u kršćanske zemlje, gdje su palili crkve i klali kršćane sve dok ih nije porazio Karlo Martel. Ljetopisac naziva Saracene “podmuklima”, ali najviše grdi Euda zbog navodnog raskida sporazuma s Martelom.⁷²

U opisu Martelova pohoda 737. ljetopisac ponovno napada jednoga kršćanskog vladara, vojvodu Maurontusa iz Marseillea (koji je predao Arles, Avignon i druge gradove muslimanskom emiru Narbonne). “Ponovno se moćni Jišmaelov narod, sada poznat pod stranim imenom Saraceni, pobunio i provalio preko rijeke Rone. Uz podlu, kukavičku suradnju heretičnog Maurontusa i njegovih prijatelja Saraceni su u velikom broju napali grad Avignon, čvrsto utvrđen na stijeni, i opustošili cijeli kraj gdje su naišli na otpor.”⁷³ Karlo je porazio neprijatelje, osvojio i spalio Avignon, a poslije krvoprolića “upao na gotski teritorij sve do narbonske pokrajine”. Pošto je porazila muslimansku vojsku koja je prodirala iz Španjolske, Karlova je vojska opustošila pokrajinu, savnula nekoliko gradova sa zemljom i opljačkala nesretne kršćane.⁷⁴

Kasnije, “tijekom te sretne godine”, karolinška je vojska krenula na Provansu, natjerala Maurontusa u bijeg, i Karlo je “ponovno vratio cijelu zemlju, sve do Sredozemlja, pod svoju vlast”.⁷⁵

Iz ljetopisa jasno proizlazi da su karolinški pohodi protiv Saracena bili samo jedan element u karolinškim nastojanjima da ojačaju vlast u današnjoj južnoj Francuskoj.⁷⁶ Ti ratovi nisu bili vjerski ratovi. Ljetopis ne spominje nevjerništvo “moćnoga Jišmaelova naroda”. Čak je papa Grgur III. hvalio Karla Martela kao branitelja Crkve ne spominjući Karlove ratove protiv Saracena već zato što se nadao da će ga Karlo zaštititi od Lombarda.⁷⁷ U nastavcima Fredegarova ljetopisa jezik kojim se opisuju ratovi protiv Saracena

⁷⁰ Vidi Rotter 1986, 219. Za širi kontekst, usp. Buckler 1931, 4-7.

⁷¹ Chron. moissiac, 291, navodi da se Eudo 732. borio protiv Abdar-Rahmana, doživio poraz i zatražio pomoć Karla Martela.

⁷² *Chronicarum Continuaciones* 13 (Fredegarii *Chronicorum*, s. 90). U stvari, sporazum je raskinuo Martel kad je dva puta napao Berry 731. Roy i Deviosse 1966, 150.

⁷³ *Chronicarum Continuaciones* 20 (Fredegarii *Chronicorum*, ss. 93-94).

⁷⁴ *Ibid.*, 20 (ss. 94-95).

⁷⁵ *Ibid.*, 21 (ss. 95-96). Ljetopisac je združio sukobe u Provansi 737 i 739. u jednu jedinu epizodu. Collins 1996, 116.

⁷⁶ Usp. Burns 1947, 581-83.

⁷⁷ Grgur III. Karlu Martelu, 739. god.; 740. god. (MGH Epp. 3: 476-79).

ne razlikuje se od izvještaja o drugim franačkim vojnim pothvatima, pa on ostaje neutralan i uzdržan kao i Fredegarov ton.

Isto vrijedi i za saracenske upade u izvještajima manjih ljetopisa. Ni u jednom se ne spominje arapsko osvajanje Španjolske. Prvo pozivanje na Saracene, u nekima od njih, odnosi se na 721. godinu i Eudovu pobjedu nad osvajačima.⁷⁸ Godine 725. “došli su Saraceni” ili “došli su prvi put”.⁷⁹ U *Annales Tiliari* i *Annales Laubacenses* ne spominje se Bitka kod Poitiersa već jednostavno navode da je 732. godine “Karlo ratovao protiv Saracena”.⁸⁰ U ljetopisu *Annales Sancti Amandi* dodaje se da se sukob odigrao u mjesecu listopadu, u *Annales Mosellani*, *Annales Laureshamenses*, *Annales Alamannici*, *Annales Nazariani* i *Annales Sangallenses* navodi se da se bitka vodila u subotu, dok *Annales Petaviani* bilježi dan i mjesec.⁸¹ Najiscrpniji izvještaji o Martelovu pohodu 737. navode nedjelju kao dan bitke,⁸² dok ostali (očito nesvjesni nekakve jedinstvene povijesne važnosti) navode samo to da je Karlo ratovao protiv Saracena”.⁸³

Prešao bih sada na Bedu Časnog, velikoga northumbrijskog biblijskog egzegeta iz ranoga srednjeg vijeka. Iako suvremenik saracenskih osvajanja i dobro obaviješteni učenjak poznat po svom izvanrednom smislu za povijest, Beda je znao vrlo malo, možda i ništa, o arapskim napadima na južnu i zapadnu Franciju.⁸⁴ U njegovu Velikom ljetopisu nema ni spomena o arapskom osvajanju Španjolske,⁸⁵ dok u *Povijesti crkve* spominje ekspanziju Saracena kao jednu od nesreća koje su snašle grešni kršćanski svijet.⁸⁶ Dvije

⁷⁸ Ann. Petaviani, 8; Ann. Laureashamenses, 24; Ann. Alamannici, 24; Ann. Nazariani, 25; Ann. Sangallenses maiores, 73.

⁷⁹ Ann. Petav., 9; Ann. Lauresham., 24; Ann. Alaman., 24; Ann. Nazar., 25; Ann. Sangal. maiotes, 73.

⁸⁰ Ann. Tit., 8; Ann. Laubac., 9.

⁸¹ Ann. St. Amandi, 8; Ann. Mosel., 495; Ann. Lauresham, 24; Ann. Alaman, 24; Ann. Izar., 25; Ann. Sangal. maiores, 73; Ann. Petav., 9.

⁸² Ann. Lauresham, 26; Ann. Alaman., 26; Ann. Nazar., 27; Ann. Sangal. maiores, 74.

⁸³ Ann. St. Amandi, 18; Ann. Til., 8; Ann. Laubac., 9; Ann. Petav., 9.

⁸⁴ “Nije znao ništa”. *Veliki ljetopis*, 418, 425 (urednikov komentar).

⁸⁵ Izvan Španjolske čini se da se to osvajanje prvi put spominje u *Chron. moissiac.*, 290.

⁸⁶ Petnaestak godina kasnije Bonifacije opisuje saracenska osvajanja kao Božju kaznu: “Narodi Španjolske i Provanse i Burgundije” okrenuli su se “od Boga i živjeli u bludu sve dok ih Svemogućí Sudac nije kaznio za takve zločine... dolaskom Saracena”. Bonifacije mercijskom kralju Ethelbaldu, 746-47. god. (Pisma SII. Bonifacija, 128).

repatice pojavile su se 729. godine oko sunca, pisao je Beda, proričući užasna razaranja na istoku i na zapadu: "Saraceni su poput kuge opustošili i razorili Francusku, pa su i sami pravedno kažnjeni u istoj zemlji zbog svog nevjerništva".⁸⁷ Međutim, samo "nevjerništvo" "nije pobudilo nikakvo zanimanje najvećeg uma tadašnje latinske Europe".⁸⁸

Bedina ravnodušnost prema vjeri saracenskih osvajača mogla bi se objasniti osjećajem, koji je Beda dijelio s mnogim suvremenicima, da je njihova prisutnost u sjevernom Sredozemlju prolazna.⁸⁹ Kada je nadstojnica samostana Bugga, vjerojatno ubrzo poslije Bedine smrti, ali prije 738. godine, planirala hodočasništvo iz Engleske u Rim, zamolila je sv. Bonifacija za savjet. Kao savjestan čovjek, on je u Rimu razgovarao sa sestrom Wiethburgom, koja je u svetištu sv. Petra već našla "miran život kakav je dugo uzalud tražila" i koja je očito bila sklona Bugginu dolasku u Rim. Bonifacije je Buggi poručio da bi bilo "bolje pričekati dok ne prestanu napadi i prijetnje Saracena koji su se nedavno pojavili oko Rima". Obavještavajući Buggu da će joj Wiethburga uputiti poziv, Bonifacije zaključuje: "Pripremi se za put, čekaj da ti se ona javi, a zatim postupi po Božjoj zapovijedi".⁹⁰ Kada su se Saraceni pojavili na njegovu horizontu,⁹¹ Beda je u njima vidio "nevjernike uobičajene okrutnosti".⁹² Trebalo mu je dugo da shvati arapsku invaziju kao moguću prijetnju kršćanskoj vjeri (ako ju je ikada i shvatio kao takvu),⁹³ premda je zabilježio ono što je

⁸⁷ Povijest crkve, V,23 (Opera hist., 2. knjiga). Budući da je djelo dovršeno 731. godine, nije posve jasno kakvu je "kaznu" Beda imao na umu. Anonimni nastavak Bedine kronologije od 731. do 766. ne spominje nikakvu bitku sa Saracenicima. Bedae chronologia continuata, 323-25.

⁸⁸ Metlitzki 1977, 14.

⁸⁹ Daniel 1975, 17.

⁹⁰ Bonifacije nadstojnici Buggi, prije 738. (Pisma SII. Bonifacija, 56).

⁹¹ U Bedinim ranim radovima Saraceni se još ne javljaju kao pojam. Rotter 1986, 73. U De arte metrica, vjerojatno njegovu prvom djelu, spominju se Mauri, "pod kojim je nazivom vjerojatno mislio na Arape". Wallace-Hadrill 1975,64. U De Temporibus tiber (napisanom 703. god.) Beda piše "Abraham annorum C genuit Isaac. Nam primo genuit Ismael, a quo Ismaelitae". Beda govori o Jišmaelitima i ne upotrebljava izraz Saraceni, koji se ne spominje u Postanku ali ga je upotrebljavao Jeronim (čija je djela Beda proučavao), a kasnije i Izidor Seviljski u kasnijoj standardnoj egzezezi ove biblijske teme. Jeronimovim riječima: "Abraham de ancilla genaret Ismahel, a quo Ismahelitarum genus, qui postea Agareni et ad postremum Saraceni dicti"; cit. u Rotter 1986, 71; usp. Izidor, Etym., IX, ii.6.

⁹² Southern 1962, 16.

⁹³ Wallace-Hadrill 1975, 64.

znao o arapskim pohodima. No poput svojih prethodnika u franačkim zemljama pisao je o njima mirno i nepristrano. Tako, primjerice, u Velikom ljetopisu Beda bilježi, u upisu za godinu 4639. (prema Bedinu računanju vremena od stvaranja svijeta, Krist je rođen 3952. godine), kako su “Arapci napali Siciliju i vratili se u Aleksandriju s golemim plijenom”. Upis za anno mundi 4649. navodi da je bizantski car Justinijan II. “sklopio s Arapima desetogodišnji mir na kopnu i moru, ali su Arapci napali provinciju Afriku, koja je bila dio Rimskoga Carstva, te osvojili i razorili i samu Kartagu”. Međutim, dok Beda govori o pokrštanju Frizijaca kao o “bezbrojnim svakodnevnim gubicima za đavla i dobitcima za kršćansku vjeru”, ne spominje arapska osvajanja kao dobitak za đavla.⁹⁴ Saraceni nisu bili vjerski neprijatelji već “barbari” od kojih je langobardski kralj Liudbrand spasio kosti sv. Augustina i prenio ih sa Sardinije (koja je zbog saracenskih upada ostala bez stanovništva) u Ticino.⁹⁵

Ako je umjerenost u Bedinim povremenim primjedbama o Saracenicima i prešla u optužbe u kasnijim djelima, bilo je to daleko od “histeričnoga kršćanskog fanatizma koji se uvriježio poslije 1095. godine”.⁹⁶ Beda je objašnjavao da su se Saraceni, koji su prije štovali Veneru, prepustili kultu Lucifera.⁹⁷ Međutim, budući da to Beda navodi u prošlom vremenu (jer se vjerovalo da su Saraceni prije islama štovali Veneru), a i budući da riječ “Lucifer” nije sama po sebi morala značiti đavao (kod Plinija, na primjer, kojega je Beda proučavao, označavala je zvijezdu Danicu), ne mora biti točno da je Beda htio reći kako su Saraceni u njegovo doba bili sljedbenici đavla.⁹⁸ Oni su svakako bili pogani. Bedin sirijski suvremenik, Ivan iz Damaska, prikazuje ih kao štovatelje Afrodite/Venere i pretpostavlja da je sveti Crni kamen u Meki, Ka’ba, izrezbarena glava Afrodite/Venere.⁹⁹ Manje je dvosmislen Bedin opis Saracena kao “neprijatelja Crkve” u njegovoj egzegezi

⁹⁴ Beda, *Vetiki ljetopis*, 334, 336; *Chronicon*, 198, 199-200.

⁹⁵ Beda, *Chronicon*, 204.

⁹⁶ Finucane 1983, 149-50.

⁹⁷ *Exposition actuum apostolorum VII*, 43. Za ovaj i sljedeća dva citata iz Bede usp. Wallace-Hadrill 1975, 67.

⁹⁸ Vidi Rotter 1986, 248-49. Sto se tiče planeta Venere, “qui est hesperus, lucifer et ves per”, usp. Honorius Augustodunensis *De imagine mundi I*, lxxi (PL 172: 139). O Luciferu koji “pretkazuje novi dan” kao “nuntius celestis aurore” usp. Alain iz Lillea, “*Sermo in die Epiphaniae*” (*Textes in Mits*, 242).

⁹⁹ Bechingham 1976, 607.

1 Sam 25.1: “A David usta i siđe u pustinju Paran”.¹⁰⁰ Kako je Beda izvukao iz Jeronima, u pustinji Paran živjeli su Jišmaelovi potomci Saraceni.¹⁰¹ Budući da je Jišmael bio Abrahamovo kopile začeto s egipatskom sluškinjom Hagarom, Saraceni su bili djeca roba. No Pismo veli: “Izbaci ropkinju i njezina sina, jer sin ropkinje nipošto neće biti baštinik sa sinom slobodne žene!”¹⁰² Slobodna je žena bila Sara, Abrahamova žena i majka njegova sina Izaka. A Sara je predstavljala Crkvu: Sarra, id est Ecclesia, in libertatem genuit papulum Christianum.¹⁰³ Beda je komentar o Samuelu napisao 716. godine. Četiri godine poslije Beda je ponovno pisao o Saracenicima kao o nomadskom pustinjском narodu koji je u prošlosti napadao sve ostale narode iz te pustinje, pa su ga svi napadali - i svladali.¹⁰⁴ Međutim, sada su se oni okrenuli protiv svih, i svi protiv njih,¹⁰⁵ jer su oni, mrski protivnici, zauzeli cijelu Afriku, velik dio Azije i dio Europe.¹⁰⁶

Ni latinski ni grčki izvori iz toga razdoblja ne spominju “muslimane”. Umjesto te riječi, koja znači one koji vjeruju u jednoga Boga, ti izvori daju prednost “etničkim izrazima” Saraceni ili Agareni.¹⁰⁷ Beda nije u tome bio nikakva iznimka. Beda o islamu¹⁰⁸ nije znao ništa manje od svojih suvremenika na latinskom Zapadu i zanimalo ga je objašnjenje porijekla Saracena u svjetlu biblijskih genealogija. Za njega je problem koji je trebalo riješiti bio zašto se potomci Hagar i Jišmaela nazivaju Saracenicima, kao da su Sarina djeca.¹⁰⁹

No Beda nije ponudio ništa novo u tom pogledu; naprotiv, Jeronim i Sozomen bili su domišljatiji, objašnjavajući da su Saraceni sebi prisvojili “lažno ime” po Sari kako bi sakrili “svoje sramno porijeklo” jer je njihova prava majka, Hagara, bila

¹⁰⁰ In primam partem Samuhelis IV, xxv, 1.

¹⁰¹ “In deserto autem Faran... habitasse Ismahelem unde et Ismahelitae qui nunc Saraceni”. In primam partem Samuhelis, Nomina loco rum, 278. Usp. Post 21.20.

¹⁰² Gal 4.30, cit. Beda pozivajući na Post. 21.8-10.

¹⁰³ Expositio in primum librum Mosis 21 (PL 91: 242A, cit. u Rotteru 1986, 254).

¹⁰⁴ Kako bi prenio misao da se Saracene može poraziti, Beda je, transkribirajući Jeronima, promijenio imugnantor u expugnantor.

¹⁰⁵ Usp. Post 16.12. Beda je upotrijebio isto upućivanje na Bibliju u In cantica canticorum (PL 91: 1088, cit. u Rotter 1986, 253).

¹⁰⁶ Libri quatuor in principium Genesis, IV, xvi, 12.

¹⁰⁷ Brown 1996, 181, 187.

¹⁰⁸ V. bilj. 84.

¹⁰⁹ Usp. Izidor Seviljski, Etym., IX, ii, 6: “Ismael filius Abraham, a quo Ismaelitae, qui nunc corrupto nomine Saraceni, quasi a Sara, et Agareni ab Agar”. Za detaljniju raspravu v. Rotter 1986, 68-77. Za rane islamske interpretacije ove genealogije v. Fowden 1993, 145 ss. Usp. Southern 1962, 16-18; Schwinges 1977, 70, 98-99.

ropkinja.¹¹⁰ Bedin se doprinos sveo na usporedbu Sare s Crkvom, prepoznavanje Saracena kao *aduersarios ecclesiae* i povezivanje njegove biblijske egzegeze sa suvremenim saracenskim osvajanjima. Biblijska priča o Jišmaelu, osobito oni dijelovi kojima su se koristili egzegeti, nije baš laskava. Predak Saracena bio je izvan Saveza, “divlje magare: ruka će se njegova dizati na svakoga, i svačija ruka na njega” (Post 16,12), osuđen na “život u svađi sa svim svojim rodom”. Takvi su bili i njegovi potomci, Saraceni, koji se “od mnoštva nisu mogli ni prebrojiti” (Post 16,10). No Saraceni su ipak priznati kao potomci Abrahama i, kao predmet biblijske egzegeze, dobili su “mjesto u kršćanskoj povijesti”; još se nije pojavila oštra dihotomija između kršćanskog i muslimanskog svijeta karakteristična za kasnija vremena.¹¹¹

Taj “nedostatak mržnje” povezan s ravnodušnošću, kakav nalazimo kod Fredegara, u manjim ljetopisima i kod Bede, nastavlja se u karolinškim prikazima Saracena.¹¹² Muslimani su imali razmjerno nevažnu ulogu u prikazima kozmičke borbe između dobra i zla. Za Karla Velikog i njegove suvremenike, kao i za njihove prethodnike, Saraceni su bili samo jedna skupina među brojnim neprijateljima, i to ne ona koja ih je najviše zabrinjavala.¹¹³ Točno je da su Karolinzi vodili ratove protiv muslimana, ali su s njima održavali i diplomatske veze. Opća slika karolinškog stava prema muslimanima možda je neuravnotežena zato što su dva karolinška vojna pohoda protiv Saracena postali legende. Već sam spomenuo mitologizaciju Bitke kod Poitiersa. Drugi se primjer odnosi na pohod mladog Karla južno od Pireneja 778. godine, kada je prihvatio poziv da intervenira u dinastičkim borbama u muslimanskoj Španjolskoj. Taj je pohod završio potpunom katastrofom, ali je poslije opjevan u epu *Chanson de Roland*, u kojemu budući car Karlo osvaja ponosnu zemlju sve do mora.¹¹⁴

¹¹⁰ Jeronim, *Comment. in Ezechielem VIII*, 25 (st. 233); Sozomen, *Povijest crkve*, VI, 38.

¹¹¹ Southern 1962, 17.

¹¹² Southern 1962, 18-19; Metlitzki 1977, 14.

¹¹³ Hentsch 1992, 18.

¹¹⁴ “Carles li reis, nostre emperere magnes, (Set anz tuz pleins ad estet en Espagne.) Tresqu'en la mer conquist la tere altaigne.” Muslimanski “kralj” Saragose, jednog grada kojega Karlo iz *Chanson*a nije osvojio, prikazan je kao čovjek koji ne voli Boga već služi Muhamedu i štuje Apola: “Muhamet sert e Apollin reclimeit”. Pjesma o Rolandu, 1, redci 1-3, 6-8. Za pohod v. Metlitzki 1977, 117 ss.; Reilly 1993, 77; Riche 1993, 44, 115-16. Einhard, *Život ix*, staložen je izvještaj iz IX. stoljeća.

Zapravo, većina karolinške ratoborne energije bila je usmjerena na ratove protiv Lombarda, Sasa, Avara, Normana, Danaca i Slavena - to su bili "tuđi narodi".¹¹⁵ Tadašnji franački, engleski i talijanski pisci nisu baš točno razlikovali one koji su napadali kršćanske zemlje. Kršćani su se borili protiv amorfnog mnoštva u kojemu su bili pagani, gentiles, infideles i barbari.¹¹⁶ I borili su se protiv njih bez jasne vjerske motivacije.

Kršćanski pogledi na muslimane počeli su se mijenjati sredinom IX. stoljeća. Bez obzira na epizodu "mučenikâ iz Cordobe" (u kojoj su pedesetih godina IX. stoljeća neki kršćanski fanatici potražili mučeničku smrt javno vrijeđajući islam i Muhameda),¹¹⁷ poticaj za tu promjenu nije došao s carskog dvora već iz Rima.¹¹⁸ Promjena kršćanskih pogleda na islam bila je tijesno povezana s novim formulacijama kršćanske zajednice. Jednu takvu zamisao formulirao je papa Leon IV. opisujući ratove protiv pogana kao obranu kršćanske domovine.¹¹⁹ Međutim, upravo je papinska i klerikalna politika koju je formulirao papa Ivan VIII. - "stroga, sposobna i duboko politička ličnost"¹²⁰ doista počela oblikovati novi, beskompromisni neprijateljski stav prema muslimanima i njihovoj vjeri.¹²¹ Nije čudno što je to bio isti papa koji je unio socijalni sadržaj u pojam christianitas¹²² i razradio najbogatiji vokabular za ratove protiv pogana.¹²³ No i ovdje, premda su muslimani bili najgori među kršćanskim neprijateljima, oni još uvijek nisu bili pravi neprijatelj.

Tako je, na primjer, papa Ivan nazivao Normane neprijateljima Kristova križa i pozivao franačke vladare da se suzdrže od prolijevanja kršćanske krvi u bratoubilačkim ratovima i udruže u borbi protiv Normana za slobodu Božje Crkve.¹²⁴ Budući da su i

¹¹⁵ Usp. Morisi 1963, 164 ss.; McKitterick 1983, 3. pogl., 5, 9; Wallace-Hadrill 1983, 11. pogl., 13, 411-19.

¹¹⁶ Douglas 1969, 92; Delaruelle 1980, 24.

¹¹⁷ Vidi Southern 1962, 20 ss.; Daniel 1975, 2. pogl.; Schwinges 1977, 85 ss. (s daljnjim upućivanjima); Smith 1988-89, I: 42-47; Colbert 1962; Wolf 1988.

¹¹⁸ Schwinges 1977, 100.

¹¹⁹ Vidi 2. pogl., bilj. 134.

¹²⁰ Partner 1972, 67.

¹²¹ Usp. Daniel 1975, 76.

¹²² Vidi bilj. 6.

¹²³ "Heidenskriegsterminologie": Becker 1988, 365.

¹²⁴ Vidi Ivan biskupima u Louisovu kraljevstvu, 876, Epistolae et decreta br. 22 (st. 668-69); grofovima Louisova kraljevstva, 876, Epp. et decr: br. 23 (st. 673); usp. Becker 1988, 365-66.

sami bili inimici crucis, Saraceni se u očima Crkve nisu razlikovali od Normana. Međutim, svojom vojnom prisutnošću u južnoj Italiji Saraceni su zaprijetili samom Rimu. Njihovi upadi na kršćanski teritorij bili su još veća prijetnja papi, jer su kršćani, uključujući biskupe, u južnim talijanskim lukama sklapali saveze s osvajačima.¹²⁵ Oni su tako postupali kako bi odvratili opasnost od svojih domova ili iz manje plemenitih razloga - iz želje da održe trgovinu sa Saracenicima i sudjeluju u diobi plijena opljačkanog u rimskoj Campagni.¹²⁶ U takvoj situaciji, papina pozivanja na kršćansko jedinstvo i njegovo predstavljanje kršćana kao jedinstvenog mističnog tijela povezanog tajnom otkupljenja¹²⁷ bila su u izrazitoj opreci stvarnom komadanju toga zamišljenog tijela.

Kao što je već spomenuto, papa Ivan organizirao je i vodio vlastitu vojsku,¹²⁸ ali je također stalno pozivao svjetovne vladare da pomognu Crkvi "hrabrim borcima".¹²⁹ Pomoć je bila potrebna ne samo za obranu papinskih zemalja već i za obranu kršćanskog svijeta u cjelini (defensione terre sancti Petri et totius christianitatis).¹³⁰ Ivan VIII. opisivao je opake, zle Saracene, "mrske Bogu", kao veliku opasnost za cijelu kršćansku vjeru i kulturu (Christianae religionis cultura).¹³¹ Usporedio ih je sa skakavcima, koji uništavaju sve do čega stignu.¹³² Međutim, njegove dramatične objave i zahtjevi za vojnom podrškom nisu potaknuli nikakvo vjersko oduševljenje već su nailazili na ravnodušnost.¹³³ Čak i oni koji su podržavali papu, npr. Salernitanci, imali su pred očima svoju kršćansku zajednicu,

¹²⁵ Prvi sporazum sa Saracenicima sklopio je Napulj 837. god. Engreen 1945, 322, bilj. 1.

¹²⁶ Partner 1972, 70. Za opći pogled na problem, v. Engreen 1945.

¹²⁷ "Unum corpus sumus in capite Christo, et alter alterius membra". Ivan biskupima u Charlesovu carstvu, ožujak 877. god., Epp. et decr. br. 62 (st. 717). Usp. Delaruelle 1980, 30.

¹²⁸ Vidi 2. pogl., bilj. 135.

¹²⁹ Ivan nadbiskupu Frotariusu, 877. god., Epp. et decr. br. 64 (st. 718).

¹³⁰ Ivan grofu Lambertu, 877. god., Epp. et decr. br. 98 (st. 749).

¹³¹ Vidi Ivan caru Karlu Čelavom, 876. god., Epp. et decr. br. 43 (st. 696-97). Usp. Becker 1988, 366-67.

¹³² Ivan grofu Bosonu, rujan 876. god., Epp. et decr. br. 30 (st. 684); caru Karlu, 876. god., Epp. et decr. br.43 (st. 696). Za razorne Saracene usp. Epp. et decr. br. 58, 62, 79. Međutim, Amara, Storia dei Massalmani di Sicilia (Catania 1933), ističe da je papa slao takve poruke samo "ad usa dei devoti di Francia e Allemagna", dok se anima koji su bili upoznati sa stvarnom situacijom "non si potean dir tante bugie". Citirano u Vismara 1974, 49, s kritičkim komentarom; gledište slično Amarinu zastupao je Engreen 1945, 327).

¹³³ Delaruelle 1980, 26-27.

“kršćane Salerna”, a ne “kršćanski svijet”.¹³⁴ Sa sve većom ravnodušnošću kršćana Saraceni su u papinim objavama postajali sve “opakiji” i “mrskiji Bogu”.

Dijabolizacija Saracena bila je značajna za držanje kršćana u stezi, a kršćani koje je Ivan VIII. nastojao držati u stezi bili su prije svega oni koji su sklopili saveze (foedera) s “opakim saracenskim narodom”. Papa je najenergičnije napadao upravo te saveze. No birajući ih kao cilj svojih napada nije bio nikakav inovator. Moralna osuda saveza vjernika s nevjernicima, biblijskog je porijekla. U tom su pogledu najpoznatije riječi apostola Pavla braći u Korintu: “Ne budite s nevjernicima pod jednim te istim jarmom! Što ima pravednost s bezakonjem? Što li je zajedničko svjetlu i tmini? Kako je moguć sporazum između Krista i Belijara? Kakva postoji zajednica između vjernika i nevjernika?” (2 Kor 6.14-15). Taj su odlomak kršćanski pisci često citirali u različitom kontekstu - kao kad je, na primjer, sv. Jeronim napadao brak između kršćana (osobito kršćanskih žena) i pogana.¹³⁵ A Ivan VIII., kako ćemo vidjeti, koristio se njime na zaista zaseban način.

U kršćanskoj povijesti bilo je slučajeva u kojima su se savezi s poganima odbacivali iz principijelnih razloga. “Kršćani i sluge Božje ne mogu živjeti u prijateljstvu [amicicia] s psima.” Takav je odgovor od veleposlanika kralja Dagoberta dobio kralj Samo, koji je franačkom vladaru ponudio vjernost u vrijeme kad su Franci bili u sukobu s Vendima.¹³⁶ Međutim, sve do doba Ivana VIII. stav Crkve prema sporazumima s nekršćanima bio je izrazito nedosljedan. Tako je, na primjer, jedan od prethodnika Ivana VIII., papa Nikola I., smatrao da savezi s nekršćanima koriste kršćanskom narodu.¹³⁷ Ivan VIII. prvi je zauzeo čvrst doktrinarni stav prema tom pitanju.¹³⁸ Prema Ivanovu tumačenju Nolite iugum ducere cum infidelibus (2 Kor 6), apostol Pavao zabranjivao je svaku društvenu vezu između vjernika i nevjernika: oni koji sklapaju

¹³⁴ Daniel 1975, 77-78.

¹³⁵ Usp. Jeronim Ageruhiji, 409. godine, pismo CXXIII, 5 (Glavna djela, 231), Protiv Jovinijana 1, 10 (ibid., 353).

¹³⁶ Fredegar Chronieorum IV, 68 (s. 56-57). Razmjena je prepisana u Gesta Dagobert I. Regis Franeorum 27 (MGH SS rer. Merov 2). Amicicia je bio izraz za savez. Vismara 1974, 16.

¹³⁷ Vismara 1974, 18, bilj. 32. Beda se nije zgražao nad mirovnim sporazumom što ga je car sklopio s Arapima. Vidi bilj. 94.

¹³⁸ Vismara 1974, 58; Schwinges 1977, 246.

nečiste saveze s nevjernicima djeluju ne samo protiv apostolskih pravila već i protiv samoga Krista.¹³⁹ Prema Ivanu, sporazumi i savezi s nevjernicima kršili su božanski zakon.¹⁴⁰ No to nije bilo sve. U objavama Ivana VIII. nekoć apstraktni “nevjernik” počeo je poprimati konkretne značajke i postao Saracen.

Ivanova zabrana saveza s nevjernicima temeljila se na zamisli mističnog Kristova tijela, čiji su članovi svi kršćani. Oni koji su sklapali saveze s Kristovim neprijateljima otuđili su se od njegova tijela i kidali njegove udove.¹⁴¹ Papa je smatrao svaki kontakt s nevjernicima zagađenjem tijela kršćanskog društva, a svaki savez s opakima zaraznim. Nevjernici, osobito Saraceni, bili su zlobna, opaka i nečista čeljad; bili su “sinovi bluda”, “udovi đavla”, “sinovi Belijara”, “tijelo đavla” i “podložni đavolskom zakonu”.¹⁴² Sporazum s njima doveo bi do gubitka duše kao i uništenja kršćanskog svijeta;¹⁴³ sigurnost duše i sigurnost kršćanske zajednice (ili barem kršćanskih posjeda) međusobno su povezane.¹⁴⁴ Savez između Kristova tijela i đavolova tijela bio je ne samo nezakonit nego i jednostavno nezamisliv. Bio bi to *pactum cum impiis*, *pax cum pessimis*, *foedus nefandissimis* - ukratko, pakt s neprijateljima Krista, kršćana i kršćanskog imena. Kao takav, savez s nevjernicima bio je *impiumfoedus*, *polluta unitas* i osuđen kao bezbožan zločin: *crimen*, *impium scelus*.¹⁴⁵ Očito sredstvo zaštite kršćanskog društva bila je ekskomunikacija svakoga tko sklapa takve sporazume - rezanje zaraženog i zagađujućeg uda.

¹³⁹ Ivan stanovnicima Napulja, Salerma i Amalfija, 875. god., Epp. et decr. br. 9 (st. 655). Usp. Vismara 1974, 19 ss.; Delaruelle 1980, 30-31. Ta je zabrana unijeta u kasnije zbirke kanona.

¹⁴⁰ V. Ivan stanovnicima Amalfija, 879. god., Epp. et decr. br. 269 (st. 889). Usp. Vismara 1974, 25-26.

¹⁴¹ Epp. et decr. br. 9 (st. 665). Usp. Balan 1890, 11.

¹⁴² Ivan VIII. znao je sintetizirati takve karakterizacije: “*Christiani nominis viri paganorum foedera fugiant et solum in Deum, qui eos creavit, et non in diaboli membra, quae sunt filii fornicationis et vasa irae, spem suam ponere discant*”. Epp. et decr. br. 68 (st. 722). “*Agareni*” kao “*filii fornicationis*”: Epp. et decr. br. 62 (st. 716); “*falsi filii Sarae*”: Epp. et decr. br. 60 (st. 714); “*iniqui et ancillae filii*”: Epp. et decr. br. 273 (st. 893). Usp. Vismara 1974, 40-42.

¹⁴³ “*Pro salute animae tuae ac pro defensione totius Christianitatis*”. Papa Ivan VIII. izvršio je 879. pritisak na prefekta Pulcarisa da prekine “*cum paganis pactum*”. Epp. et decr. br. 253 (st. 878).

¹⁴⁴ Usp. Ivan stanovnicima Amalfija, 879. ili 880. god., Epp. et decr. br. 288 (st. 90 I).

¹⁴⁵ Za ove i mnoge druge opisane izraze v. Vismara 1974, 42-47. Usp. Rupp 1939, 38; Daniel 1975, 77; Schwinges 1977, 246.

U praksi se Ivan VIII. borio za zaštitu ispravnog kršćanskog reda protiv kršćanskih vladara u južnoj Italiji, koji su počinili “bezbožni zločin” sklapanja sporazuma sa Saracenicima ili dolazili u iskušenje da to učine. Papa nije nalazio nikakvo opravdanje u pretpostavci da su ti vladari možda htjeli sklopiti mir kako bi zaštitili sebe i svoje podanike. Ivan VIII. formulirao je jasan imperativ koji nije ostavljao nikakva prostora dvojbi: održavanje mira s “najopakijima”, zločin je. Vjernici moraju odustati od sklapanja mira s Božjim neprijateljima.¹⁴⁶ Jedini prihvatljivi i zapovijedeni mir je mir među kršćanima, mir među članovima mističnog Kristova tijela. Taj je mir ugrožen svakim kršenjem biblijskog pravila: *exiens exhibis de media ipsorum et pollutum non tanges*.¹⁴⁷

Mirovni sporazumi sa Saracenicima ugrožavali su kršćanski mir. Stoga je papa Ivan uporno nagovarao kršćanske vladare da ih se okane. Kad bi njegovi diplomatski naponi i mito¹⁴⁸ zatajili, nije oklijevao primijeniti konačno sredstvo koje mu je stajalo na raspolaganju, ekskomunikaciju. Tako je, na primjer, riješio pitanje Atanzija, napuljskog princa i biskupa. Budući da je biskup sklapao sporazume s “Agarenima”, “neprijateljima kršćanskog imena”, i odbio papina nagovaranja da ih se odrekne,¹⁴⁹ Ivan VIII. je izjavio: “Proklinjemo ga sve dok se potpuno ne odvoji od tih istih Saracena, neprijatelja cijeloga kršćanstva”.¹⁵⁰ Budući da je sporazum sa Saracenicima bio poguban za kršćane i za cijeli kršćanski

¹⁴⁶ Citirajući Ps 138 (139), 21-22, Ivan VIII. dokazivao je “*quantum praetera sit Deo delectabile ab inimicorum Dei pace desistere*”; kao i “*quanto crimine cum pessimis pax tenetur*”. Epp. et decr. br. 9 (st. 656).

¹⁴⁷ “Odlazite, odlazite. Izidite odatle! Ne dotičite ništa nečisto!” Iz 52.11.

¹⁴⁸ Vidi Partner 1972, 70-71.

¹⁴⁹ Ivan Atanziju, ožujak 881. Epp. et decr. br. 318 (st. 927-28). Prijeteći ekskomunikacijom, papa se nadao da će uspjeti prisiliti i Amalfijance da se odreknu sporazuma sa Saracenicima. U pismu upućenom u listopadu 879. naredio im je - “*ex auctoritate Dei et sanctorum apostolorum Petri ac Pauli*” - “*ut nullum cum impia Saracenorum gente pactum haberetis, habitumque omnimodo rumperetis, in tali scelere, et in consortio inimicorum Dei manere non formidatis*”. Ep. et decr. br. 269 (st. 889). Usp. Epp. et decr. br. 253, 273, 287, 288.

¹⁵⁰ “*Et quosque se ab ipsis Saracenis penitus separaverit, velut totius Christianitatis inimicum anathematizamus*”. Ivan raznim biskupima, Epp. et decr. br. 321 (st. 93 I). Kad je papa poslije povukao anatemu, podsjetio je Atanzija kako je “*abjecto Christi levi jugo, cum infidelibus jugum obscena cupiditate ducere*” i upozorio ga da nikada više na taj način ne sklapa nikakve saveze sa Saracenicima. Ivan Atanziju, 881-82. god., Epp. et decr. br. 352 (st. 945-46). Za detaljni opis praktičnih akcija Ivana VIII. protiv “zlih saveza” vidi Vismara 1974, 50 ss. Usp. Balan 1890, 74 ss., 81, 103 ss.

svijet,¹⁵¹ biskup koji ga je sklopio postao je neprijatelj cijeloga kršćanskog svijeta (totius Christianitatis inimicum). Nije bilo sredine: ili prekinuti sve društvene veze sa sinovima Jišmaela - potpuno se povući iz "družine pogana"¹⁵² - ili se izvrnuti ekskomunikaciji. Ako je kršćanski svijet, christianitas, trebao biti cjelovit - a prijetnja je ugrožavala njegovu cjelovitost - trebalo ga je potpuno odvojiti od nevjernika. Ta je zamisao podrazumijevala držanje kršćana u stezi: ako su željeli živjeti u kršćanskoj zajednici, morali su održati čistoću prekidanjem svake veze s nevjernicima, s nečistima (pollutum non tanges). Zabrana društvenih kontakata između vjernika i nevjernika stvorila je i pojam teritorijalne odvojenosti, što je podrazumijevalo čišćenje kršćanskog teritorija. Ivan VIII. je "zahtijevao", "molio" i "ozbiljno zaklinjao" da se "opaka rasa istjera s naših teritorija".¹⁵³ Takvi su pozivi konceptijski pokrenuli rascjep svijeta na dva nepomirljiva dijela.¹⁵⁴

U mnogo ranijem razdoblju prvi kršćani odvojili su se od nevjerničkog svijeta proglašivši da je njihov pravi grad "Jeruzalem, grad iznad svega".¹⁵⁵ Sada su se, prema Ivanu VIII., kršćani trebali pobrinuti za odvajanje nevjernika od svoga, kršćanskoga svijeta. Dok je u starim vremenima posrijedi bilo odvajanje od nevjerničke kulture,¹⁵⁶ sada je počela zaživljavati kultura odvajanja od nevjernika. Zlokobnu značajku takvog razvoja događaja predstavlja činjenica da je vjerski motivirano teritorijalno odvajanje dobilo etničku osnovu. Oni koje je trebalo istjerati bili su gens, rasa, narod jedinstvena porijekla.

Međutim, to je tek početak priče koja se nastavila s križarskim ratovima. Praksa je zaostajala za idealnim svijetom pape Ivana VIII. Njegove opomene općenito nisu uzimali ozbiljno, a njegova

¹⁵¹ "Ad perditionem Christianorum" i "ad perditionem totius Christianitatis". Epp. et decr. br. 321 (st. 930-31).

¹⁵² "Ab eorum societate separatum". Epp. et decr. br. 321 (st. 931). Vidi također br. 288 (st. 901): "relicta nunc penitus Saracenorum societate". Usp. Daniel 1975, 78.

¹⁵³ "Gens impia nostris eliminetur e finibus: hoc est quod exigimus, hoc est quod ante speciali voto deposcimus". Ivan biskupu Wigbodu iz Parme, travanj 877. godine, Epp. et decr. br. 67 (st. 721). Usp. Daniel 1975, 78.

¹⁵⁴ Delaruelle 1980, 29.

¹⁵⁵ Vidi Tertulijan De corona xiii (ANF 3: 101).

¹⁵⁶ Tako je Jeronim, na primjer, citirao 2 Kor 6.14-15 - "Što li je zajedničko svjetlu i tmini? Kako je moguć sporazum između Krista i Belijara?" - pa nastavio: "Kako se Horacije slaže s psaltinom, Vergilije s evanđeljem, Ciceron s apostolom?" Jeronim Eustohijumu, 384. god., Pismo XXII,29 (Glavna djela, 35). Takvih je primjera mnogo.

nastojanja da skrši “opake saveze” bila su uzaludna.¹⁵⁷ Štoviše, stvarnost je zaista bila nesklona naporima pape Ivana (kojega su naposljetku otrovala i maljem zatukla njegova kršćanska braća), pa je i sam mogao pribjeći podmićivanju Saracena.¹⁵⁸ Kršćani u Italiji i Španjolskoj nastavili su sklapati paktove i saveze s muslimanima ne samo na prijelazu tisućljeća¹⁵⁹ već sve do kraja XI. stoljeća, kada su Normani konačno osvojili Siciliju i mirovnim sporazumima i oružjem.¹⁶⁰ Convivencia u Španjolskoj, kakva god zaista bila,¹⁶¹ propala je, kako se čini, samo uz vanjsku pomoć. Francuski redovnici, osobito oni iz Clunyja, s vjerskim žarom što ga je potaknula redovnička reforma na prijelazu tisućljeća, prelazili su Pireneje kako bi prisvojili džamije ili jednostavno “ubijali Maure”.¹⁶² Notorni primjer izvozne galske vjerske nesnošljivosti bilo je otimanje glavne džamije u Toledu, za čije su korištenje muslimani dobili od kralja Alfonsa IV. jamstvo prilikom kapitulacije. Kad je kralj bio izvan zemlje, jedan redovnik iz Clunyja, Bernard de Sedirac, u sporazumu s Alfonsovom francuskom suprugom ušao je u džamiju uz pomoć kršćanskih vojnika i “pošto ju je očistio od Muhamedova smeća [spurcitia Mahometi], smjestio u nju oltar kršćanske vjere i postavio zvona u glavni toranj kako bi mogla pozvati kršćane na službu božju”.¹⁶³ U okviru te nove vjerske ratobornosti ratovi za reconquistu - vođeni isprva radi postizanja svjetovnih ciljeva - postupno su poprimili karakter svetoga rata.¹⁶⁴ U tom kontekstu potpuno se preobrazio kult sv. Jakova: štovan ranije

¹⁵⁷ Vismara 1974, 58.

¹⁵⁸ Vidi Ivan kralju Carlomanu, 787. god., Epp. et decr., br. 117 (st. 771). Usp. Engreen, 1945, 322, 328; Partner 1972, 71, 74.

¹⁵⁹ Erdmann 1935, 90, 98-99; Vismara 1974, 65 s.; Schwinges 1977, 85 s.; Ferreiro 1983, 130.

¹⁶⁰ Abulafia 1992, 26. Usp. Douglas 1969, 107, O mirovnim sporazumu što ga je sicilijanski kralj Roger I. sklopio s mahdijskim sultanom 1075. godine, te o angažiranju saracenskih plaćenika u normanskim snagama (i u normanskoj vojsci koja je pod Robertom Guiscardom opljačkala Rim 1084. godine).

¹⁶¹ Za realno gledište o tom “suživotu” vidi Nirenberg 1996.

¹⁶² Haskins 1967, 42-43; Schwinges 1977, 97; Rosenwein 1982, 13, 22; Ferreiro 1983, 131; Becker 1988, 289-90; Le Goff 1990, 64; Bull 1993, 2. pogl. Za ograde, v. Blumenthal 1988, 67.

¹⁶³ De rebus Hispaniae VI, 24 (Smith 1988-89, 1: 88-89). Usp. Metlitzki 1977, 11, 19.

¹⁶⁴ Za svjetovni karakter tih ratova v. Daniel 1975, 79; Schwinges 1977, 9; Ferreiro 1983, 130; Reilly 1993, 90 ss. Za nametanje križarske koncepcije izvana v. Becker 1988, 290; Phillips 1994, 57. O papinskom interesu za rekonkvistu u XII. stoljeću v. Constable 1953, 258-60.

(kako se čini) kao mirotvorac, postao je Santiago Matamoros, ubojica Maura.¹⁶⁵

Međutim, krutost vjerske isključivosti i ratobornosti pojačala se tek potkraj XI. stoljeća. Prije toga moramo još malo ostati u svijetu koji nije bio voljan poći stopama Ivana VIII. Tako se, na primjer, u ljetopisima u posljednjem stoljeću prije križarskih ratova Saraceni qua Saraceni ni po čemu ne razlikuju od ostalih neprijatelja.¹⁶⁶ Kroničari su se doduše oduševljavali kršćanskim pobjedama nad Saracenicima, ali su njihovi izvještaji o ratovima i opisi muslimanskih neprijatelja bili napisani jezikom koji je bio bez oštrice, jednoličan, nezanimljiv i rezerviran.¹⁶⁷ Jedina iznimka bio je po svemu sudeći Rodulfus Glaber, čiji opisi kršćanskih sukoba s muslimanima podsjećaju na križarske apele i ljetopise.¹⁶⁸ No i u slučaju Glabera, njegova očita antipatija prema muslimanima analogna je “osvetničkoj odbojnosti” prema Židovima, koji su za njega također “strani Božjem otkrivenju”, i neprijateljskom stavu prema poganskim Liuticima iz Pomeranije i Mecklenburga i tek pokrštenim Mađarima.¹⁶⁹ Saraceni su bili samo element “poganskog pustošenja” koji nije posebno privlačio Glaberovu pažnju.¹⁷⁰ Osim toga, u njegovu opisu saracenskog zarobljavanja opata Mayola nema mnogo one “žestoke mržnje prema islamu” koja obilježava druge pasuse njegova ljetopisa. U njemu Glaber spominje “samilosnog Saracena” kao i druge “manje okrutne Saracene”.¹⁷¹

Kako se čini, Saracene nisu smatrali najgorim neprijateljima kršćana ni sredinom XI. stoljeća. Papa Leon IX. smatrao je Normane opakijima od pogana.¹⁷² Kao što smo vidjeli, za Grgura VII. i njegove polemičare najgori su neprijatelji bili loši kršćani - odvratniji od Židova i pogana, među kojima su se Saraceni jedva spominjali. Ni carski ljetopisci nisu smatrali muslimane neprijateljima. Za vladavine Henrika III. i malodobnosti Henrika IV., Saraceni se još uvijek opisuju samo kao jedan od naroda koje su carski ljetopisci

¹⁶⁵ Douglas 1969, 96.

¹⁶⁶ Daniel 1975, 73.

¹⁶⁷ France 1996,44 (govoreći o Thietmaru iz Merseburga i Ademaru iz Chabannesa).

¹⁶⁸ V. France 1988; 1996, 45 s.

¹⁶⁹ France 1988, 113, 115.

¹⁷⁰ Rodulfus Glaber, *Historiarum I*, v: “De pagano rum plagis”.

¹⁷¹ *Ibid.*, I, iv, 9.

¹⁷² V. Housley 1985, 18.

smatrali potencijalnim podanicima cara.¹⁷³ U djelima Benza iz Albe, možda najjasnijeg carskog ideologa toga doba, Saraceni su bili gotovo izvan carskog domašaja. Oni su graničili sa svijetom čuda, jer Benzo govori o Saracenicima u vezi s Amazonkama.¹⁷⁴

Trebalo je vremena da se sve ratobornije neprijateljstvo prema nekršćanima usredotoči na muslimane. Sve do kraja XI. stoljeća ono je bilo difuzno. Muslimani još nisu bili odabrani neprijateljski narod. Latinski kršćani bili su općenito ravnodušni prema muslimanskoj kulturi i vjeri, o kojoj prije 1100. ni obrazovane osobe među njima nisu znale praktički ništa.¹⁷⁵ Oni su smatrali muslimane "samo jednim od velikog broja neprijatelja koji ugrožavaju kršćanstvo iz svakog pravca, i nije ih zanimalo razlikovanje primitivnih idolatrija Skandinavaca, Slavena i Mađara i islamskog monoteizma, ili manihejske hereze i Muhameda". Osim toga, po svemu sudeći, nema nikakvih dokaza da je prije pokretanja Prvog križarskog rata "itko u Europi ikada čuo za ime Muhamed".¹⁷⁶

Uspjeh promidžbe Urbana II. za križarski rat može se djelomice (ali samo djelomice) objasniti neznanjem njegovih suvremenika o narodu protiv kojega su se trebali boriti.¹⁷⁷ U praktičnom životu neznanje je često snažan argument. Činjenica da latinski kršćani nisu znali ništa (ili gotovo ništa) o islamu nije ih sprječavala da muslimane pretvore u najgore neprijatelje kršćanstva i kršćanskog svijeta. Dvosmislenosti koje su obilježavale stav Grgura VII. prema muslimanima (v. 2. poglavlje) eliminirane su. Urban II. pojačao je neprijateljstvo prema muslimanima koje je dotada tinjalo na latinskom Zapadu.¹⁷⁸ Bez razrade te predodžbe neprijatelja, novi sveti rat, križarski rat, bio bi nezamisliv. Dok su

¹⁷³ V. Schramm 1992, 257, koji datira djelo *Rhetorimachia* Anselma iz Besate i *Exhortatio ad proceres regni* anonimnog carskog ljetopisca. *Exhortatio* je objavljen u Dtimmler 1876. ("Sarracenos", redak 7). Usp. Robinson 1978, 73-74.

¹⁷⁴ Schramm 1992, 260, bilj. 3.

¹⁷⁵ Usp. Munro 1931; Southern 1962; Kritzeck 1964; d'Alverny 1965a; Davis 1973, 71; Daniel 1975, 73; Metlitzki 1977; Schwinges 1977, 95-98; Praver 1986, 34; Becker 1988, 334, 361; Morris 1991, 153, 286; Pavlović 1992, 96. Preoptimističko gledište: Rodinson 1991, 12 s.; Hentsch 1992, 2. pogl.

¹⁷⁶ Southern, 1962, 14-15, 28 (spominje *Historiarum* I, iv, 9 Rodulfusa Glaubera kao jedinu iznimku). U južnoj Europi izvan Španjolske Muhamed se spominje u *Carmen in vietoriam Pisanorum* 32 (Agareni invoeant Maehumata), 52. Za kratku raspravu u latinskim prikazima porijekla islama od XII. do XV. stoljeća v. Vandecasteele 1996.

¹⁷⁷ Usp. Menache 1990, 107.

¹⁷⁸ France 1996, 56.

se od karolinških vremena sveti ratovi vodili protiv nevjernika općenito, križarski je rat od svog začetka bio rat kršćanskog svijeta protiv muslimana,¹⁷⁹ potaknut “općenitom mržnjom prema islamu”,¹⁸⁰ Dok je neprijatelj po definiciji “onaj drugi”, u križarskom ratu uspostavljen je konkretni, određeni “drugi” kao univerzalni, “normativni”¹⁸¹ neprijatelj. Kršćanski stav prema muslimanima počeo se razlikovati od kršćanskih stavova prema drugim poznatim narodima, uključujući i druge istočne narode, zbog njegove temeljno antagonističke prirode.¹⁸² Križarski je rat bio drukčiji u odnosu na sporadične predkrižarske ratove protiv muslimana u Španjolskoj i na Siciliji,¹⁸³ temeljio se na drukčijoj “konceptijskoj panorami” u odnosu na svete ratove contra christianos,¹⁸⁴ i odskakao je od više-manje istodobnih ratova protiv pogana na sjevernim i istočnim granicama latinskog kršćanstva. Ondje je predodžba o neprijatelju bila mutna;¹⁸⁵ ovdje je bila oštro definirana i čvrsta.

Možda bismo stekli dojam o stupnju u kojemu su muslimani pretvoreni u pravog neprijatelja kršćanstva ako uzmemo u obzir činjenicu da je riječ Saracen ubrzo postala generički izraz za sve neprijatelje kršćana.¹⁸⁶ U drugoj polovici XI. stoljeća Normane su često nazivali Agareni.¹⁸⁷ Ako je ta politika davanja imena bila pokušaj papinstva da deproblematizira svoju borbu protiv kršćana povezujući je s ratovanjem protiv pogana,¹⁸⁸ to samo dokazuje moju tvrdnju. U XII. stoljeću riječ Saracen upotrebljava se češće na taj način. Sredinom XII. stoljeća, na primjer, otrpilo je u vrijeme kada je sv. Bernard iz Clairvauxa pozivao na križarski rat protiv

¹⁷⁹ V. Rousset 1945, 17, 20-21, 151, 175.

¹⁸⁰ France 1996, 44.

¹⁸¹ Purcell 1975, 14-15.

¹⁸² Phillips 1994, 54, 55.

¹⁸³ “Mieux que les guerres des Normands en Sicilie et les guerres de la reconquista elle [la croisade] opposa de maniere durable chretiens et musulmans en un lieu sacre pour l’une et l’autre religion”. Rousset 1983, 39.

¹⁸⁴ Cardini 1992b, 396; usp. Hofner 1972, 62.

¹⁸⁵ “Die Verscharfung des Feinbildes für einen Heiligen Krieg war hier unpopulär”. Schwinges 1977, 10. Tako su, na primjer, za vrijeme križarskog rata protiv Vende saksonski vitezovi prigovarali gorljivijim križarima koji su htjeli opustošiti zemlju kako bi iznudili predaju: “Nije li zemlja koju pustošimo naša zemlja, a narod protiv kojega se borimo naš narod?” Christiansen 1980, 52.

¹⁸⁶ “Općeniti naziv za pogane svake vrste”. Kralj Horn, 96 (bilj. uz redak 38).

¹⁸⁷ Erdmann 1932, 407; 1935, 110.

¹⁸⁸ Housley 1985, 19.

Slavena, Vincent iz Praga upotrijebio je izraz Saraceni za neodređene neprijatelje kršćanstva u istočnoj Europi.¹⁸⁹ I papa Eugen III. nazivao je istočnoeuropske Slavene Saracenicima.¹⁹⁰ Prema zapisu jednog engleskog redovnika iz XII. stoljeća, Sasi su štovali idole ("maumets").¹⁹¹ Sarazini u "Kralju Hornu" (ranom srednjoeuropskom spjevu iz XIII. stoljeća) možda ipak nisu bili Vikinzi kako se općenito pretpostavlja.¹⁹² Međutim, u nekim drugim ne mnogo starijim engleskim izvorima Dance (uz Škote i Irce) nazivaju Sarazinima ili Saracenicima.¹⁹³ U chansons de geste Vandali, Vikinzi, Arapi i ostali "nevjernici" javljaju se pod generičkim naslovom kao Saraceni,¹⁹⁴ a u francuskim spjevovima Saraceni se povezuju s mjestima na koja povijesni Saraceni nisu nikada kročili.¹⁹⁵

Ranije u ovom poglavlju tvrdio sam da je pokretanje Prvog križarskog rata bio povijesni trenutak u kojem je respublica christiana postala svjesna svojega jedinstva. Bitni trenutak u izražavanju samosvjesti kršćanske zajednice bila je konstrukcija muslimanskog neprijatelja. Antagonistička razlika između njih i muslimana bila je sastavni element kolektivnog identiteta latinskih kršćana. Djelo tog novog kolektivnog identiteta bio je novi sveti rat protiv toga temeljnog neprijatelja, jer su muslimani predstavljali nevjerništvo kao takvo.¹⁹⁶ Upravo se njih smatralo temeljnim neprijateljem kršćanstva: utjelovljenjem same Antikristove vjere.¹⁹⁷ Muslimanski svijet postao je čak "antitetski sistem, društveni Antikrist". To je odredilo prirodu kršćanskog rata protiv muslimana, koji je bio grublji i žešći nego ratovi protiv svih drugih suparnika.¹⁹⁸

¹⁸⁹ Vincentii Pragensis Annales (MGH SS 17: 664; citirano u Purcell 1975, 15-16, bilj. 19).

¹⁹⁰ "L. dux Poloniae, collecta Saracenorum multitudine, quod nostris temporibus inauditum et inhumanum est, terram Christianorum invasit" itd. Eugen moravskom biskupu Henriku, 3. ožujka 1149, Epistolae et privilegia, br. 351 (PL 180: 1385).

¹⁹¹ Metlitzki 1977, 119.

¹⁹² Vidi Speed 1990, 565 za starija gledišta, 595 za njezine zaključke.

¹⁹³ Gloucesterski ljetopis i "O Arthouru i Merlinu"; citirano, uz neka druga pozivanja, u "Kralju Hornu", 96-97, bilj. uz redak 38; usp. Speed 1990, 566-67.

¹⁹⁴ Bennett 1986, 102; v. 118, bilj. 25 (za daljnja upućivanja).

¹⁹⁵ Metlitzki 1977, 126.

¹⁹⁶ Manselli 1965, 136.

¹⁹⁷ Usp. Cardini 1992b, 396.

¹⁹⁸ Vismara 1974, 13.